

Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 2, Year 2020

e-ISSN: 2717-8935

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

KUR'ÂN ÂYETLERİ IŞIĞINDA EMBRİYO AŞAMALARI¹

Embryo Stages in the Light of the Qur'anic Verses

Mehmet Zeki DOĞAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Van İl Müftülüğü

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3328-7565>

E mail: mehmetzekidogan@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 08 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 28 Ekim 2020

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2020

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık 2020

Cilt: 4 Sayı: 2

Atıf: Doğan, Mehmet Zeki. "Kur'ân Âyetleri Işığında Embriyo Aşamaları".

Batman Akademi Dergisi 4 / 2 (2020): 1-15

Article Types: Research Article

Received: 28 May 2020

Accepted: 28 October 2020

Published: 31 December 2020

Pub Date Season: July-December 2020

Volume: 4 Issue: 2

Cite as: Doğan, Mehmet Zeki. " Embryo Stages in the Light of the Qur'anic Verses".

Batman Academy Journal 4 / 2 (2020): 1-15

Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

This work is licensed under, a [Creative Commons Attribution 4.0 International License.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

¹ Makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 2020 yılında doktora tezi olarak sunulan "Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı" isimli tezimizden derlenmiştir.

ÖZ

Kur'ân, pozitif bilim dallarına ait birçok konuya temas etmektedir. Bunlardan biri, insanın yaratılış aşamalarını ele alan embriyoloji konusudur. Zira insanın nasıl yaratıldığı ve hangi aşamalardan geçtiği sorusu öteden beri insanların zihinlerini meşgul etmektedir. Mümtaz bir konuma sahip olan insanın yaratılış aşamalarıyla ilgili Kur'ân'da pek çok kevnî âyet bulunmaktadır. Yalnız bu âyetler, Kur'ân'ın kendine özgü tertibi içerisinde değişik sürelerle serpiştirilmiş bir vaziyette bulunmaktadır. Kur'ân'da embriyolojiye ait bilgilerin yer alması, birçok ilim adamını bu yönden Kur'ân'a yönelmeye sevk etmektedir. Bilim ve teknoloji geliştikçe, embriyoloji ile ilgili Kur'ân âyetlerindeki esrar perdesi biraz daha aralanmakta ve bilimsel açıdan Kur'ân'a yöneliş de o oranda artmaktadır. Çalışmamızda öncelikle embriyonun aşamaları olan nutfe, alaka, mudğa, kemik ve et aşaması; ilgili kevnî âyetlerden, hadislerden, İslâm âlimlerinin görüşlerinden ve günümüzde geçerliliğini koruyan modern embriyolojinin verilerinden de istifade edilerek dörtlü bir tasnif halinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Nutfe, Alaka, Mudğa, Embriyo Aşamaları.

ABSTRACT

Qur'an deals with a number of subjects related to positive sciences. One of them is the subject of embryology which tackles with the stages of human creation. The reason for this is that the question of how man was created and what stages he/she went through has been keeping people's minds busy for a long time. There are many verses in Qur'an about the stages of creation of human being, who has a privileged place among the beings. Yet, these verses are subject to the unique arrangement of Qur'an, and they are interspersed in different surahs without any specific classification. The fact that embryology is included in Qur'an leads many scholars to turn their faces to Qur'an about this issue. As science and technology develop, the curtain of secrecies in Qur'anic verses related to embryology gets wider and the inclination towards Qur'an in scientific terms is increasing at that rate. In this study, primarily, the stages of embryo such as sperm, a piece of blood, a piece of meat, and the stage of bone and meat it will be examined in a quad classification by taking advantage of the verses of creation, hadiths, views of Islamic scholars and the data of modern embryology that are still valid today.

Key words: Qur'an, Tafsir, Sperm, A Piece of Blood, Meat, Medicine, Stages of Embryo.

Giriş

Kur'ân'da varlık âlemi ile ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetler, insan ve diğer varlıklar ile ilgili olup, insanın insanla ve insanın evrenle olan münasebetini ele alan bilim dallarının konularına temas etmektedir. Nitekim Kur'ân'da evrenin yaratılışı,² genişlemesi,³ daralması,⁴ dünyanın şekli,⁵ dönmesi,⁶ göklerin ve yerin yaratılması,⁷ ay ve güneşin hareketleri⁸ gibi astronomi ile ilgili; yeryüzündeki uyum⁹ ve kömürün oluşumu¹⁰ gibi jeoloji ile alakalı; botanik¹¹ ve genetik¹² gibi biyoloji ile ilgili; üç karanlıkta yaratılış,¹³ koruyucu hekimlik,¹⁴ embriyo aşamaları¹⁵ ve diğer pozitif bilim dalları ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Fakat bu bilim dallarına ait bilgiler, Kur'ân'da genel malumatlar şeklinde bulunmamaktadır. Kur'ân'ın gönderiliş amacına, temel ilkelerine, yapısına, üslubuna ve

² el-Enbiyâ 21/30.

³ ez-Zâriyât 51/47.

⁴ el-Enbiyâ 21/44.

⁵ en-Nâziât 79/30.

⁶ en-Neml 27/88.

⁷ Hûd 11/7.

⁸ el-En'âm 6/97; Hûd 11/7; el-Enbiyâ 21/30.

⁹ el-Hicr 15/19; el-Enbiyâ 21/31.

¹⁰ el-A'lâ 87/4-5.

¹¹ er-Ra'd 13/3; en-Nahl 16/67.

¹² el-İnfitâr 82/8.

¹³ ez-Zümer 39/6.

¹⁴ el-Müddesir 74/4; el-Mâide 5/6; et-Tevbe 9/108.

¹⁵ el-Bakara 2/259; Âl-i İmrân 3/6.

î'câzına ters düştüğü için onda söz konusu bilim dallarına ait ayrıntılar yer almamaktadır. Zira Kur'ân'ın temel amacı insanlara yol göstermektir.¹⁶

Kur'ân'da yukarıda ismini zikrettiğimiz pozitif bilim dallarına ait bilgilerin yer alması, ilk dönemden günümüze kadar birçok ilim adamını bu yönden Kur'ân'a yönelmeye sevk etmektedir. Bu anlayışın teorik olarak öncülüğünü Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî'nin (ö. 505/1111) yaptığı düşünülmektedir. Gazâlî'den sonra Ebu Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebû'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257), Abdurrahmân b. Ebu Bekr Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1888), Abdurrahmân el-Kevâkibî (ö. 1320/1902), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (ö. 1336/1918) ve Tantâvî Cevherî (ö. 1359/1940) gibi bazı müfessirler de kevnî âyetleri bilimsel verilerden yararlanarak tefsir etmeye çalışmışlardır. Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) ve Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1945) gibi diğer bazı müfessirler de bilimsel tefsir anlayışından etkilenmiş ve Kur'ân'ın bazı âyetlerini bilimsel verilerden istifâde ederek tefsir etmişlerdir.¹⁷

Kur'ân, söz konusu bilim dallarına ait birçok konuya temas ettiği gibi tıbbın alanına giren bazı hususlara da temas etmektedir. Kur'ân'da Yüce Allah'ın kuvvet ve kudretine delâlet eden, insanları düşünmeye sevk eden tıpla ilgili pek çok kevnî âyet bulunmaktadır.¹⁸

Tıbbın da en önemli konularından biri, bizim de çalışmamamıza konu ettiğimiz *embriyo aşamaları*dır. İnsanın nasıl yaratıldığı ve hangi aşamalardan geçtiği sorusu, öteden beri insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Bu alanla ilgilenenler kendilerince birtakım teoriler ileri sürmüşlerdir.

Kur'ân'a göre embriyonun geçirdiği aşamaları değerlendirmeden önce, bu alan ile ilgili daha önceki çalışmalara bakmak gerekmektedir. Zira tüm canlıların oluşmaya başladığı andan itibaren belirli bir zaman içinde, kendilerine has şekillerini alacak kadar geçirdikleri gelişme evrelerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanan embriyoloji,¹⁹ bugünkü düzeyine gelinceye kadar pek çok aşamadan geçmiştir.

Embriyoloji ile ilgili ilk çalışmalar ise ünlü Yunan hekimi ve tıbbın babası olarak kabul edilen Kos'lu Hipokrat'ın (m. ö. 377) kitaplarında bulunmaktadır. Bu filozof, tavuk yumurtalarını tavuk ile kuluçkaya yatırmış, her gün yumurtaları incelemiş ve sonunda civciv gelişiminin insan embriyolojisi ile aynı olduğunu iddia etmiştir.²⁰

İlk bilimsel embriyoloji çalışması yapan ve bu bilimin kurucusu sayılan Aristo (m. ö. 322) ise embriyonun semen (erkek menisi) ve menstruasyon (adet) kanının birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürerek, son derece yanlış olduğu bilahare ispatlanan bir fikri savunmuştur.²¹

Hamm ve Leeuwenhoek, 1677 yılında gelişmiş mikroskop kullanarak ilk kez insan spermini incelemişlerdir. Von Baer de 1827 yılında insan yumurtasını teşhis ederek modern embriyolojinin babası ünvanını almıştır. 1839 yılında Schleiden ve Schwann organizmanın hücreler ve onların ürünlerinden meydana geldiğini ileri sürerek, hücre teorisini ortaya

¹⁶ el-Bakara 2/ 2, 5, 97; Âl-i İmrân 3/4, 138; el-Mâide 5/46; el-En'âm 6/157; et-Tevbe 9/57.

¹⁷ Mehmet Zeki Doğan, *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı* (Basılmamış Doktora Tezi),(Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 2.

¹⁸ el-Bakara 2/222; Âl-i İmrân 3/6; en-Nisâ 4/22; Meryem 19/8, 9, 16; el-Hac 22/5; el-Mü'minûn 23/12-14; es-Secde 32/8; el-Fâtır 35/11; ez-Zümer 39/6; el-Mü'min 40/67; en-Necm 53/45-46; et-Talâk 65/4; el-Kiyâme 75/38; el-İnsân 76/2; el-Mürselât 77/20-23; Abese 80/17-19; el-İnfitâr 82/6-8; et-Târık 86/5-6.

¹⁹ Aysel Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi* (Ankara: Alp Ofset Yayınları, 2003), 1.

²⁰ Keith Leon Moore - T. V. N. Persaud, *İnsan Embriyolojisi* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2002), 9.

²¹ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 2.

atmışlar ve bu alanda ciddi ilerlemelere neden olmuşlardır. Suni döllenme ile Edwars ve Steptoe, insan üremesi tarihinde devrim sayılacak olaylardan birine öncülük etmişlerdir.²²

Gregor Mendel 1865'de kalıtımın esaslarını geliştirmiş, Von Beneden ise 1883 yılında ergin erkek ve dişi cins hücrelerinin mayoz bölünme nedeniyle indirgenmiş sayıda kromozom içerdiğini gözlemlemiştir. İnsan kromozomları üzerinde ilk gözlem 1912 yılında Von Winiwarter tarafından yapılmış ve organizma hücrelerinin 47 kromozom içerdiğini, Painter ise 1923'te doğru kromozom sayısının 48 olduğunu ileri sürmüştür. Tjio ve Levan ise 1956 yılında insan kromozomları üzerinde ilk doğru gözlemi yaparak embriyon hücrelerinin 46 kromozom içerdiğini inandırıcı ve önemli verilerle ispatlamışlardır.²³

Yukarıdaki görüşlerden yüzyıllar önce Kur'ân, embriyonun erkek ve kadının suyundan yaratıldığını ve ana rahminde embriyonun geçirdiği aşamaları açık bir şekilde beyân etmektedir. Kur'ân, insan neslinin devamını üreme organlarına bağlamakta, erkek ile kadının birbirlerine karşı meyilli olduğunu belirtmektedir.²⁴ Yeme ve içme insanın yaşamasını sağladığı gibi cinsî istek de neslin devamını temin etmektedir. Ayrıca Allah, insana çocuk sevgisi bahşetmiş ve onları büyütüp yetiştirmek için her türlü fedakârlığa katlanma gücü de lütfetmiştir.²⁵

Kur'ân'da embriyoloji ile ilgili farklı sûrelerde pek çok âyet bulunmaktadır.²⁶ Yalnız bu âyetler, Kur'ân'ın kendine özgü tertibine tabî olmakta ve değişik sûrelere serpiştirilmiş bir vaziyette bulunmaktadır.

Biz de embriyonun yaratılışı ile ilgili âyet ve hadisleri, modern embriyolojinin verilerinden de istifâde ederek nutfe, alaka, mudğa, kemik ve et aşaması şeklinde dört başlık halinde incelemeye çalışacağız.

1. Nutfe Aşaması

Sözlükte "saf su, meni, katre, sızmak, akmak ve damlamak" gibi anlamlara gelen نُطْفَةٌ sözcüğü, نُطْفٌ fiilinden türemiş bir isimdir. Çoğulu ise نُطْفٌ ve نِطَافٌ şeklinde gelmektedir.²⁷

Nutfe sözcüğü, az ya da çok suyu ifâde etmek için kullanılsa da genellikle az miktardaki su için kullanılmaktadır. Nitekim su kabının içindeki su boşaltıldıktan sonra dipte kalan az miktardaki suya نُطْفَةٌ ve نُطْفَةٌ denmektedir.²⁸

Nutfe sözcüğü, erkek spermi,²⁹ karışık bir nutfe³⁰ ve embriyonun ilk aşaması anlamına gelecek şekilde Kur'ân'da on bir sûrede, on iki âyette geçmektedir.³¹

Nutfe çeşitlerini de erkek nutfe, kadın nutfe ve karışık nutfe şeklinde üç başlık altında sıralayabiliriz:

1. 1. Erkek Nutfesi: Erkeklik bezi olan husyenin salgıladığı meni sıvısı içinde bulunan spermelerdir. Kur'ân, meni ve nutfeyi ayrı şeyler olarak şöyle ifâde etmektedir:

²² Moore - Persaud, *İnsan Embriyolojisi* 11-12.

²³ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 3-4.

²⁴ er-Rûm 30/21.

²⁵ en-Nahl 16/72.

²⁶ el-Bakara 2/259; Âl-i İmrân 3/6; en-Nahl 16/4, 78; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; el-Mü'minûn 23/13-14, 78; el-Lokmân 31/14; es-Secde 32/9; el-Fâtr 35/11; Yâsîn 36/77; ez-Zümer 39/6; el-Mü'min 40/67; en-Necm 53/46; el-Kiyâme 75/37; el-İnsân 76/2; Abese 80/19; el-İnfîtâr 82/7-8; el-Alâk 96/2.

²⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts), "nutfe", 9/334; Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân* çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), "nutfe", 1458.

²⁸ İbn Manzûr, "nutfe", 9/334.

²⁹ el-Kiyâme 75/37.

³⁰ el-İnsân 76/2.

³¹ en-Nahl 16/4; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; el-Mü'minûn 23/13-14; el-Fâtr 35/11; Yâsîn 36/77; el-Mü'min 40/67; en-Necm 53/46; el-Kiyâme 75/37; el-İnsân 76/2; Abese 80/19.

1. وَأَنَّهُ خَلَقَ الرُّوحَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى (45) مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى "Rahime atıldığı zaman nutfeden erkeğiyle dişiyle iki cinsi yaratan da O'dur."³²

2. أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيِّ يُمْنَى "0 akıtılan meniden bir damlacık değil miydi?"³³

Bu âyetlerde, insanın meninin hepsinden değil, içindeki bir parçadan yaratıldığı anlaşılmaktadır. Yani âyet meniye bir bütün, nutfeyi ise onun bir parçası olarak saymaktadır. Bu da Kur'an'ın bilimsel bir mucizesidir. Zira bu âyetlerdeki مِنْ cer harfi ba'diyet ifade etmektedir. Yani insanın, spermin tamamından değil, bir parçasından yaratıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber de ما من كل الماء يكون الولد "Çocuk suyun tamamından yaratılmaz"³⁴ hadisiyle bu gerçeğe işaret etmekte, ayrıca erkeğin suyunu şöyle nitelendirmektedir:

مَاءَ الرَّجُلِ غَلِيظٌ أَبْيَضٌ "Erkek suyu katı (yapışkan, ağdalı) ve beyazdır."³⁵

Modern embriyoloji de Kur'an'ın bu bilimsel i'câzını teyit etmektedir. Zira bir meni boşaltmasında yaklaşık olarak 200-600 milyon sperm ifraz edilmektedir. Sperm, mehbilden rahim kanalına, rahim kanalından rahme, oradan da yumurtalıklara varıncaya kadar uzun sürecek yolculuğu, sağlam uçları ve hareket yönünü tayin eden kuyrukları sayesinde yapabilmektedir.³⁶

Sperm, bazılarının kısa, bazılarının da uzun; bir kısmı güçlü diğer bir kısmı da zayıftır. İçlerinden tek ve çift başlı olduğu gibi dik ve eğik başlı olanları da vardır. Bu milyonlarca sperm tamamı yumurtayı dölleyebilecek özelliğe sahip değildir. Çünkü bunların %20'si dölleme gücünden mahrumdur. %20'si de erkek organı ile rahim kanalı ağzına atıldıktan iki saat sonra ölmekte, kalanlar da rahim kanalı yolunu ancak altı saatte alabilmektedir.³⁷

Sperm, büyük bir kısmı mehbilin asitli salgısı sebebiyle ölürken, diğer bir kısmı da rahim ağzında ölmektedir. Yani sperm, çoğu erkeklik organının kanalı ile mehibil arasındaki yolculuk esnasında ölmektedir. Aralarında ancak 200-500 tanesi yumurtaya ulaşabilmektedir. Bunlardan da sadece bir tanesi yumurtanın kalın duvarını delebilmekte ve onu döllemeyi başarabilmektedir.³⁸

Sperm ilahî kudretle başını yumurta dışından içeri sokar sokmaz iki çekirdek birleşmeye başlamakta ve kromozomlar 23 çift anadan, 23 çift de babadan alarak sayılarını tamamlamaktadır. Bu şekilde döllenen yumurta bölünmeye başlamaktadır.³⁹

1. 2. Kadın Nutfesi: Kadının yumurtalıklarının ayda bir salgıladığı yumurtacıktır. Nutfe, bazılarının zannettiği gibi cinsel ilişki esnasında kadından gelen su değildir. Nutfe, erkek menisinin az bir kısmı için kullanıldığı gibi kadının bülüğ çağından menopoza kadar her ay salgıladığı bir yumurtacığa da denir. Dolayısıyla nutfeyi sadece erkeğin suyu diye tahsis etmek yanlıştır. Çünkü Kur'an'da bu anlama gelen nutfe kelimesi hem erkek hem de kadın nutfelerine şamil gelecek şekilde mücmel olarak şöyle ifade edilmektedir:

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ "İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o yaratıcısına muhalif olup çıkmıştır!"⁴⁰

³² en-Necm 53/45-46.

³³ el-Kiyâme 75/37.

³⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhya-i't-Türâsî'l-'Arabî, ts), "Bâbu'l-'Azl", 2.

³⁵ Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. İbn Hanbel, *el-Müsned* thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 20/348.

³⁶ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 75.

³⁷ Muhammed Ali Bâr, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı* çev. Abdülvehap Öztürk (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 60-65.

³⁸ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 75-81.

³⁹ Bâr, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, 60-65.

⁴⁰ en-Nahl 16/4.

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (58) أَلَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ “Attığımız meniye düşündünüz mü? 59. Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?”⁴¹

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ (5) خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ (6) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ “Artık insan neden yaratıldığına bir baksın. 6.0, atılan bir sudan yaratıldı. 7. O su bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.”⁴²

Bu âyetler, erkek ile kadına hitap etmekte ve ceninin kadınla erkeğin nutfesinden yaratıldığını ifâde etmektedir.⁴³ Aynı zamanda bu âyetler, erkek suyu ile kadının döl suyunun yaratıldığına ifâde etmektedir. Aynı zamanda bu âyetler, erkek suyu ile kadının döl suyunun yaratıldığına ifâde etmektedir.⁴³ Aynı zamanda bu âyetler, erkek suyu ile kadının döl suyunun yaratıldığına ifâde etmektedir. Fakat bu iki su rahimde birbirine karışmasından dolayı âyette tekil olarak zikredilmektedir.⁴⁴

Bir Yahudi'nin Hz. Peygamber'e insan neden yaratılır sorusuna, Hz. Peygamber'in verdiği şu cevap da söz konusu hakikati teyit etmektedir:

“Cenin her ikisinin, erkek ve kadının nutfesinden yaratılır.”⁴⁵

1. 3. Karışık Nutfe: Erkek suyu ile kadın yumurtasının karışımına emşâc denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de nutfe kelimesi sadece İnsân sûresinde نُطْفَةٌ أَمْشَاجٌ “katışık bir nutfe” şeklinde bir defa şöyle geçmektedir:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا “Hakikatte biz insanı imtihan etmek üzere katışık bir nutfeden yarattık, bu sebeple kendisini iştirir ve görür kıldık.”⁴⁶

Bu âyette geçen أَمْشَاجٌ kelimesi hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Ebû'l-Kâsim Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), أَمْشَاجٌ sözcüğünün tekil olduğunu ve erkek ile kadının karışımı olan su manasına geldiğini ifâde etmektedir.⁴⁷

Müfessirlerin çoğu ise bu kelimeyi مَشِيحٌ sözcüğünün çoğulu olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca müfessirler أَمْشَاجٌ sözcüğünün karışık manasına geldiği hususunda ittifak etmiş, fakat bu karışımın içeriği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Abdullah b. 'Abbâs (ö. 68/687) نُطْفَةٌ أَمْشَاجٌ tabirini, “erkeğin beyaz ve katı menisi ile kadının sarı ve ince suyunun birbirine karışması şeklinde açıklamakta ve bu karışım sonucunda çocuk meydana gelir” diye te'vil etmektedir.⁴⁸ Buna mukabil İbn Mes'ûd (ö. 32/654) أَمْشَاجٌ sözcüğünü nutfenin içindeki lifler veya temeldeki yapısal etkenler (عروق النطفة) olarak yorumlamaktadır.⁴⁹ Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve İkrime (ö. 104/722), أَمْشَاجٌ kelimesini nutfenin rahimdeki alaka ve mudğa gibi farklı aşamalarından biri, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ise bu sözcüğü nutfenin değişik renkleri olarak yorumlamaktadır.⁵⁰

Paris tıp akademisi cerrahi kliniği başkanı Maurice Bucaille ise, أَمْشَاجٌ kelimesini kadın ve erkeğin suyunun karışımı olarak görmeleri sebebiyle birçok klasik müfessiri eleştirerek onların; döllenme fizyolojisi ve özellikle kadın yönünden döllenmenin biyolojik şartları konusunda en ufak bir fikre sahibi olmadıklarını söylemektedir. Kahire'deki İslâm İşleri Yüksek Meclisi tarafından yayınlanan el-Muntahâb tefsirinin yazarı gibi bazı çağdaş müfessirlerin, bu anlayışı tashih ettiğini ve meni damlasının “çeşitli elemanlarla mücehhez”

⁴¹ el-Vakı'a 56/58-59.

⁴² et-Târik 86/5-7.

⁴³ Adnan Şerif, *min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l- 'İlmiyyetu fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l- 'İlmi li'l-Melâyîn, 2001), 36-37.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/4.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/348.

⁴⁶ el-İnsân 76/2.

⁴⁷ Ebû'l-Kâsim Mahmud b. 'Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akavîli fi Vucûhi't-Te'vîl* (Beyrut: 'Alemü'l Kütüb, 1407), 4/666.

⁴⁸ Abdullah İbn Abbâs, *Tenvîr'ul Mukbâs min Tefsir-i İbnil-'Abbâs* (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, ts.), 495.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/666.

⁵⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 24/89-91.

olduğunu fark ettiklerini söylemekte ve Kur'ân'da geçen أمشاج kelimesinin menideki şu unsurlardan oluştuğunu iddia etmektedir:

1. Testiküller (erkek cinsel bezi salgısı, sperma hücreleri).
2. Sperma keseleri.
3. Prostat.
4. İdrar yollarının ek salgı bezleri.⁵¹

Yumurtayı aşılama üzere yola çıkan milyonlarca sperm, birçok tehlikeyle karşılaştıktan sonra ancak bir tanesi yumurtanın içine girebilmektedir. Yumurtanın reaksiyonu, ötekilerin girmesini engellemektedir. Sperm içeri girince yumurtanın salgıladığı sıvı, çevresinde bir zar oluşturarak yumurtayı sarmalamaktadır. Kadının yumurtasındaki 23 çift kromozom ile erkeğin spermindeki 23 çift kromozom birleşince, bölünme sonucunda 46 kromozom ihtiva eden bir hücre meydana gelmektedir. Bu hücreye, dölleniş yumurta veya Kur'ân'ın tabiriyle نُطْفَةٌ أمشاج "karışmış nutfe" denilmektedir. Modern embriyoloji ise sperma ve yumurtanın birleşimine zigot (tozoid) adını vermektedir.⁵²

Tüm bu açıklamalardan sonra, Kur'ân'ın, ceninin ana rahminde geçirdiği ilk aşama olan ve 5-6 gün devam eden nutfe aşaması hakkındaki beyânları ile modern embriyoloji bilimi arasında herhangi bir çelişkinin olmadığı, aksine tam bir uyumun olduğu anlaşılmaktadır.

2. Alaka Aşaması

عَلَقَةٌ sözcüğü, "bir şeye bağlı, asılı kalmak, ona tutunmak, yoğun, koyu, kıvamlı, donmuş ve pıhtı halindeki kan" gibi anlamlara gelen عَلَقٌ mastarından türemiş bir isimdir. Bu kelime, av ağa yakalandığında عَلِقَ الصَّيْدُ فِي الْجِبَالِ, birisi birini öldürdüğü zaman عَلِقَ دَمٌ فُلَانٍ بِفُلَانٍ, kadın gebe kaldığında عَلَقَتِ الْمَرْأَةُ şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu sözcük, boğaza asılı kalıp kan emen bir kurtçuk/sülük anlamına da gelmektedir.⁵³ Kurtubî (ö. 671/1273), bu sözcüğün donmuş, taze veya koyu kırmızı kan anlamına da geldiğini dile getirmektedir.⁵⁴

Bu kökten gelen kelimeler عَلَقٌ ve عَلَقَةٌ şeklinde beş sûrede ve altı defa geçmektedir. Ayrıca bu sözcük Kur'ân'ın 96. sûresinin de ismidir. Bu kelimenin geçtiği âyetleri şöyle sıralayabiliriz:

1. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ 1. *Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayınız ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz bir çiğnemlik et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim. Ve biz dilediğimizin, rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına erıştırilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsünüz; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarıp ve her cinsten nefis bitkiler çıkarır.*⁵⁵

2. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (12) ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (13) ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً 2. *Gerçek şu ki biz insanı çamurdan süzölmüş bir özden yaratıyoruz; 13. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. 14. Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı bir çiğnemlik et yapıyor, bu çiğnemlik etten de kemikler*

⁵¹ Maurice Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim* çev. Suat Yıldırım (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 289.

⁵² Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yarattılışı*, 49-75.

⁵³ İbn Manzûr, "alaka", 10/261; İsfahânî, "alaka", 1036-1037.

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/6.

⁵⁵ el-Hac 22/5.

yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁵⁶

3. اِيْحَسْبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُثْرِكَ سُدَىٰ (36) اَلَمْ يَكْ نُطْفَةَ مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَىٰ (37) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَىٰ (38) فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ 3. “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır! 37.O, akıtılan meniden bir damlacık değil miydi? 38. Sonra o, alaka (rahime tutunmuş embriyo) olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; 39. Ondan iki eşi, yani erkek ve dişi yaratmıştır.”⁵⁷

4. هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ مِنْ قَبْلٍ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّىٰ وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O’dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşınca, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız.”⁵⁸

5. اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ “Yaratan rabbinin adıyla oku! 2- O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır.”⁵⁹

İlk dönem müfessirlerden İbn ‘Abbâs (ö. 68/687), عَلَقَةٌ sözcüğünü “katı kan”,⁶⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) القطعة من الدم “kandan bir parça”,⁶¹ Râzî (ö. 606/1209) ise الدَّمُ الْجَامِدُ “donmuş kan”⁶² olarak yorumlamışlardır. Çağdaş müfessirlerden Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1945) ve Seyyid Kutub (ö. 1392/1966) da ilk dönem müfessirler gibi alakanın pıhtılaşmış kan anlamına geldiğini ifâde etmişlerdir.⁶³

Söz konusu müfessirler, alaka sözcüğünü kan pıhtısı olarak yorumlamışlardır. Ancak tıp uzmanları, tefsircilerin bu görüşüne katılmamaktadır. Çünkü onlara göre insan, asla bir kan pıhtısı safhasını geçirmemektedir. Alakanın, karışık nutfenin rahim çeperine asıldığı ve orada takılı kaldığı aşama olduğunu ifâde etmektedirler.⁶⁴

Günümüz uzman doktorlarının konu ile alakalı görüşlerine itibar etmemiz gerekmektedir. Çünkü teknolojinin gelişmesiyle bugün ana rahmine yerleştirilen ufak bir cihazla sperm hücresi ile yumurtanın ana rahminde geçirdiği aşamaların tamamını görüntülemek mümkündür. Bu görüntüler sayesinde Kur’ân’ın birçok âyetinde geçen عَلَقَةٌ kelimesiyle, fallop borusunda sperm hücresiyle döllenmiş yumurtanın, döllenmeden bir hafta sonra rahim duvarına asılıp gömülmesi (implantation) durumunun ifâde edildiği anlaşılmaktadır. İlk müfessirler döneminde zamanımızdaki bilimsel veriler olmadığı için عَلَقَةٌ sözcüğü kan pıhtısı olarak tefsir edilmiştir. Alaka kelimesi, sözlükte tutmak ve asılmak gibi manalara geldiği gibi, rahim duvarına tutulan, asılan ve etrafı kısa zamanda kan tabakasıyla sarılan bir madde anlamına da gelmektedir. Rahim duvarına tutunan alakanın o andaki hacminin ¼ mm olduğunu düşündüğümüzde önceki tefsircilerin ona neden koyu kan anlamını verdiklerini daha kolay anlayabiliriz. Çünkü çıplak gözle hemen hemen görülmeyecek kadar küçük olan alaka, kendisini besleyen kan kesecikleriyle kuşatıldığı için, kan pıhtısı diye yorumlanmıştır. Aslında müfessirler, bu yorumlarıyla büyük bir hata yapmış

⁵⁶ el-Mü’minûn 23/13-14.

⁵⁷ el-Kıyâme 75/36-39.

⁵⁸ el-Mü’min 40/67.

⁵⁹ el-Alâk 96/1-2.

⁶⁰ İbn Abbâs, *Tenvir’ul Mikbâs min Tefsir-i İbnil-‘Abbâs*, 285.

⁶¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 19/16; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/144.

⁶² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Tahran: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420), 23/265.

⁶³ Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî* (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi, 1946), 27/8; Seyyid Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân* (Kâhire: Dâruş-Şurûk, 1992),6/3938.

⁶⁴ Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur’ân-ı Kerîm ve Bilim*, 291.

sayılmazlar. Çünkü rahim duvarına yapışan ve gözle görülemeyecek ölçüde küçük olan alaka, kalın bir kan tabakasıyla çevrilmekte ve göz onu kan pıhtısı şeklinde görmektedir.⁶⁵

Modern embriyolojiye göre ise döllenmiş yumurta yaklaşık bir hafta içinde alaka aşamasına geçmektedir. Ayrıca döllenmiş yumurta, hemen bölünmeye başlamakta ve bir olan hücre ikiye, iki olan hücre de dörde bölünmektedir. Yumurta kırk saat içinde dört hücreye, seksen saat içinde ise otuz iki hücreye bölünmektedir. Ana küre (cenin) rahim duvarına yerleştiği zaman ¼ mm kadar küçükken, bir hafta içinde altı kat büyümekte ve ½ mm'ye ulaşmaktadır. Bununla beraber yaratılışın başlangıcına ait kalp atışları meydana gelmekte, beyin ve sinir sistemi de oluşmaya başlamaktadır.⁶⁶

Ana küre, benzerliğinden dolayı *marulla* (dut) adını almaktadır. *Marulla* biraz daha büyüyüp içi su ile dolunca ana küre *blastula* adını almaktadır. *Blastula* hücreleri ise iki tabakaya ayrılmaktadır:

1. Dış tabaka: Kemirici ve besleyici hücrelerden oluşmaktadır. Rahme varan ana küre, genellikle rahmin üst kısmının arka tarafına yapışmaktadır. Çünkü ana kürenin büyüyüp gelişmesi için rahmin en uygun yeri burasıdır. Rahim de içinde birçok kan kesecikleri oluşan kalın zarı ile cenini beslemeye uygun bir hale getirmektedir.⁶⁷

2. İç tabaka: Yüce Allah, cenini ve onu saracak zarları bu tabakadan yaratmaktadır. İlk önce yuvarlak bir kursa (yassı ve yuvarlak biçimli bir nesne) benzeyen cenin tahtası oluşmakta, sonra bu kurs armut şeklini almaktadır. Daha sonra bu cenin tahtası dış ve iç olmak üzere iki yaprağa ayrılmaktadır. Dış yaprak, dikey hücrelerden oluşmakta ve amnion zarı tarafından örtünmektedir. İç yaprak ise vitellus (yumurtalık) kesesine bitişik bir durumda bulunmaktadır. Bu tabakadan karaciğer, pankreas, sindirim ve solunum gibi organlar oluşmaktadır.⁶⁸

Bu şekilde ana küre, beş altı gün sonra rahim duvarına yerleşmesini tamamlamaktadır. Karışık nutfenin (döllenmiş yumurtanın) rahme asılması (dut meyvesi şeklini alması) ile başlamış olan alaka aşaması, hamileliğin üçüncü haftanın sonuna kadar devam etmektedir. Bu esnada ana küre rahim duvarını kemirmeye başlamakta ve rahimden gerekli gıdaları temin etmektedir.⁶⁹

3. Mudğa Aşaması

مُضَغَّة mastarından türemiş olan *مُضَغَّة* kelimesi, etin bir parçası,⁷⁰ insanın ağzında çiğneyebilecek miktardaki et parçası, bildiğimiz normal etten başka bir et,⁷¹ çiğnenmiş et parçası ve ceninin alaka durumundan sonra ulaştığı aşamanın ismi⁷² gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bu sözcüğün türevleri mecazen gıybet anlamına da gelmektedir:

“ *رَجُلٌ مَضَاعَةٌ لِلْحَوْمِ النَّاسِ* ” O, insanların etini çiğneyen (gıybet eden) bir adamdır.”⁷³

Hız. Peygamber'in kalbin önemini belirttiği şu hadiste de mudğa kelimesi “et parçası” manasında kullanılmaktadır:

أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَّحَتْ صَلَّحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

⁶⁵ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 85; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 6/2891-2892.

⁶⁶ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 85-94.

⁶⁷ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 85-87.

⁶⁸ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 85-94.

⁶⁹ Şerif, *min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 52.

⁷⁰ Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidaye, ts), 22/569.

⁷¹ İbn Manzûr, “mudğa”, 8/450.

⁷² İsfahânî, “mudğa”, 1831.

⁷³ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*, 22/571.

“İyi biliniz ki, insanın bedeninde bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün beden iyi olur. Eğer o et parçası bozulursa bütün beden fesada uğrar. İşte o et parçası kalptir.”⁷⁴

مُضَعَّة sözcüğü iki âyette üç defa geçmektedir:

1. فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضَعَّةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ نutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz bir çiğnemlik et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim.”⁷⁵

2. ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضَعَّةً فَخَلَقْنَا الْمُضَعَّةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَنَّاكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الخَالِقِينَ “Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı da bir çiğnemlik et yapıyor, bu çiğnemlik et parçasından kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁷⁶

İbn Manzûr (ö. 711/1311), bu âyetlerde geçen ve insanın ağızında çiğneyebilecek miktardaki et parçası anlamına gelen مُضَعَّة kelimesinin ifâde ettiği et, bildiğimiz normal etten başka bir et anlamına da gelebileceğini beyân etmektedir.⁷⁷ Maurice Bucaille'nin bu konudaki kanaati de bu görüşü desteklemektedir. Ona göre mudğanın karşılığı çiğnenmiş et parçasıdır. لَحْم sözcüğünün karşılığı ise taze ettir. Kur'ân'ın yaptığı bu ayırım, gerçekten üzerinde durulması gereken bir husustur. Çünkü embriyo başlangıçta küçük bir kitle şeklinde olmaktadır. Embriyoya bu aşamada çıplak gözle bakıldığında gerçekten çiğnenmiş bir et parçası görünümüne sahip olduğu tespit edilmektedir. Kemik sistemi, bu kitlenin içinde mezoderm denilen yerde gelişmekte ve şekillenen etlere kaslar giydirilmektedir. Âyette geçen ve taze et anlamına gelen لَحْم kelimesi, bu kaslar için kullanılmaktadır.⁷⁸

Müfessirler bu âyette (el-Hac 22/5) geçen مُخَلَّقَةٌ ve غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ sıfatları hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı, bu tabirleri nutfe sözcüğünün sıfatı saymakta ve mananın da şöyle olduğunu ifâde etmektedir:

“Biz, sizi önce topraktan, sonra muhallak olan ve muhallak olmayan nutfeden yarattık. Muhallak olan düzeltilip biçim verilen ve anasından tam doğandır. Muhallak olmayan ise henüz yaratılıp biçimlendirilmeden önce rahimden düşendir.”⁷⁹ Bu kanaati taşıyan müfessirler, İbn Mes'ûd'un (ö. 32/654) şu rivayetini delil olarak göstermektedirler:

“Nutfe rahme düşünce Allah bir melek gönderir. Melek: ‘Ya Rabbi, bu muhallak mıdır, muhallak değil midir?’ der. Yüce Allah: ‘Muhallak değil’ derse rahim onu kan şeklinde dışarı atar. Eğer Yüce Allah: ‘Muhallaktır’ derse, melek ‘ya Rabbi bu nutfenin sıfatı nasıl, erkek mi dişi mi?...’⁸⁰

Müfessirlerin bir kısmı da مُخَلَّقَةٌ ve غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ tabirlerini mudğanın sıfatı saymakta ve bu kavramları şöyle yorumlamaktadır:

İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) ve Katâde (ö. 117/735), مُخَلَّقَةٌ kelimesini, yaratılışı tam, غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ tabirini de düşük olan olarak te'vil etmektedirler.⁸¹

Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah el-Ferrâ (ö. 207/822) muhallak olanı, şekli belli ve yaratılışı tam, muhallak olmayanı ise düşük olan olarak yorumlamaktadır. İbnü'l-Ârâbî (ö. 231/746) de مُخَلَّقَةٌ sıfatını, yaratılışı başlanmış, غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ kelimesini henüz suret ve şekil

⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “İmân”, 1.

⁷⁵ el-Hac 22/5.

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/14.

⁷⁷ İbn Manzûr, “mudğa”, 8/450.

⁷⁸ Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*, 293.

⁷⁹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 18/567.

⁸⁰ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 18/567; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzîl* (Riyad: Dâr Tayyibe, 1997), 5/366.

⁸¹ İbn Abbâs, *Tenzîr ul Mikbâs min Tefsîr-i İbnil-'Abbâs*, 277; Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5/366.

verilmemiş olan olarak ifâde etmektedir. Taberî (ö. 310/923) ise bu iki kavramlardan ilkinin (مُخَلَّفَةٌ), şekli ve yaratılışı tam, ikincini (غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ) ise yaratılışı tamamlanmadan düşük olan olarak te'vil etmektedir.⁸² İbn Zeyd (ö. 870/1385)'in kanaatine göre, başı, elleri ve ayakları tam olana muhallak, hiçbir şeyi olmayana ise gayri muhallak denilmektedir.⁸³

Müfessirlerin diğer bir kısmı da مَخْلُوقَةٌ sıfatını, zamanında doğan, غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ tabirini ise düşük olan için kullanmaktadırlar.⁸⁴ Ayrıca müfessirden bazıları da bu kavramların, düşük yapılan çocuğun sıfatı değil, anne karnındaki yavrunun sıfatı olduğunu beyân etmektedirler. Yani Yüce Allah, onlardan bazılarının bir çiğnemlik etten sonraki yaratılışını tamamlamakta ve bütün azalarını da tam olarak yaratmaktadır. Bazılarının da yaratılışını ve organlarını eksik olarak yaratmaktadır.⁸⁵

Müfessirlerin مَخْلُوقَةٌ ve غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ kavramları hakkındaki görüşlerini özetlediğimizde, bu iki kavramdan ilki (مُخَلَّفَةٌ); şekli belirli bir aşamaya gelen, kendisine ruh üflenen, düzgün, kusursuz, şekli tamamlanan, normal doğumla zamanında eksiksiz bir biçimde sonuçlanan; ikincisi (غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ) ise henüz şekli belirli bir aşamaya gelmeyen, kendisine ruh üflenmeyen, kusurlu, şekli tamamlanmayan ve düşük yapılandır.

Kanaatimizce, bu görüşlerin içinde en isabetli görüş Taberî'nin (ö. 310/923) tercih ettiği görüştür. مَخْلُوقَةٌ ve غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ kavramları da nutfenin değil, mudğanın sıfatı olmaları şu nedenlerden dolayı daha uygundur. Birincisi, nutfe aşaması mudğaya dönüştükten sonra tam yaratılıncaya kadar onda şekilden başka hiçbir şey kalmamaktadır. Bu kavramların mudğanın sıfatı olmalarının daha uygun olmasının ikinci nedeni de nutfede henüz şekil olmadığından onu niteleyecek sözcüğün مَخْلُوقَةٌ formatında değil, مَخْلُوقَةٌ şeklinde olması gerekmektedir. Zira insan birçok uzva sahip olmakta ve bu uzuvlar ancak mudğa aşamasında görülebilmektedir. Üçüncü bir neden de ayette bu sıfatlar mudğa sözcüğünden hemen sonra gelmektedir.

Bu âyetlerden, anne rahminde alakadan sonra mudğa aşamasının başladığı anlaşılmaktadır. Mudğa aşaması, takriben hamileliğin yirmi altıncı gününde başlamakta ve kırk ikinci güne kadar devam etmektedir.⁸⁶

Embriyo, bu aşamada anne rahmindeki küçüklüğünden dolayı çiğnenmiş bir et parçası şeklinde görülmektedir. Üzerinde diş izleri olan bir görüntüye sahip olduğu için mudğa adını almaktadır.⁸⁷ Bu aşamadaki embriyonun fotoğrafına bakıldığında gerçekten çiğnenmiş ve üzerinde diş izleri olan bir görünümün olması, bu aşamaya mudğa denilmesinin ne kadar yerinde bir isim olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁸

Alaka aşamasının üçüncü haftasında embriyo 1,5 mm iken, mudğa aşamasında hızlı bir şekilde büyümekte ve organların bir kısmı tamamlanmaktadır. Dördüncü haftada vücut şeklinde büyük değişiklikler olmaktadır. Bu haftanın başında embriyo 2-3,5 mm iken, sonunda 4 mm uzunluğa ulaşmakta ve hemen hemen düz bir şekle sahip olmaktadır. Dördüncü haftada embriyonun şekli, baş ve kuyruk katlanması nedeniyle hafifçe kıvrık olmaktadır. Kalp ventralde büyük bir çıkıntı şeklinde atmaya başlamakta ve kan pompalanmaktadır. Ön beyin, baş bölgesinde oldukça büyük bir çıkıntı şeklinde oluşmakta ve embriyonun kıvrılması ona tipik C şeklini kazandırmaktadır.⁸⁹

⁸² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 18/568-569.

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/9.

⁸⁴ Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzil*, 5/366.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/9.

⁸⁶ Zeğlûl Neccâr, *Tefsiru'l-Âyâti'l-Kevniyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i* (Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Devliyye, 2008), 2/209-210.

⁸⁷ Latîf Ahmed el-'Abbûd, *el-Beyân fi 'Îcâzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân* (Suriye: Dâru'l-İslâh, 2008), 59.

⁸⁸ Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*, 293.

⁸⁹ Moore - Persaud, *İnsan Embriyolojisi*, 90-92.

Beşinci haftada beynin hızlı gelişmesinin bir sonucu olarak baş diğer bölgelere göre fazla büyümektedir. Yüz, kısa zamanda kalp çıkıntısına değmekte ve kol tomurcuğu kürek biçimini almaktadır. Dördüncü haftaya kıyasla küçülen ve inceleyen bir kuyruk, belirgin bir özellik olarak dikkat çekmektedir.⁹⁰

Altıncı haftada kol tomurcuğu, dirsek ve el bileği gibi bölgesel bir farklılaşmanın başladığı gözlemlenmektedir. Kulak, göz görülebilir bir hale gelmekte, gövde ve boyun düzleşmeye başlamaktadır. Bu haftada embriyonun refleks yanıt verdiği belirtilmektedir. Yedinci haftada parmaklar belirgin olarak fark edilmekte, bağırsaklar ve göbek kordonunun başlangıç kısmına yerleşmektedir. Sekizinci haftada kesin olmamakla beraber, dış genital organlara bakılarak cinsiyet ayırımı yapılabilmektedir.⁹¹

4. Kemik ve Et Aşaması

Kemik anlamına gelen عَظْم sözcüğünün çoğulu عِظَام şeklinde gelmektedir. Bundan hareketle ön kolun kalın olan kısmına عِظْمَةُ الزَّرَاع denilmektedir.⁹² Bu sözcük türevleriyle birlikte Kur'ân'da on beş defa geçmektedir.⁹³

Et anlamına gelen لَحْم kelimesinin çoğulu ise لِحَام, لُحُوم ve لُحْمَان formatında gelmektedir. Bu anlamlarından dolayı, adam kilo alınca لَحْمُ الرَّجُل tabiri kullanılmaktadır.⁹⁴

Bu sözcük, Kur'ân'da لَحْم formatında yedi,⁹⁵ لَحْمًا şeklinde de dört⁹⁶ ve لُحُوم kalıbında ise bir⁹⁷ defa geçmektedir.

Embriyonun kemik ve et aşaması Kur'ân'da şöyle ifâde edilmektedir:

“... Ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz” buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, “Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir” dedi.⁹⁸

“Bu çiğnemlik et parçasından kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁹⁹

Bu âyetler, kemiklerin oluşumunun mudğa aşamasından sonra başladığını ve etin giydirilmesinin de kemiklerden sonraki safhada meydana geldiğini beyân etmektedir. Kemik aşaması, hamileliğin yedinci haftanın başından itibaren başlamaktadır. Sekizinci haftanın başlamasıyla da et aşaması başlamaktadır.¹⁰⁰

Aynı zamanda bu âyetlerden, kemik oluşumundan ve ceninin kemik iskeleti tamamlandıktan sonra ancak et aşamasının başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mü'minûn sûresindeki فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا “daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz”¹⁰¹ ifâdesi büyük bir gerçeği tescil etmektedir. Zira bu ifâde genetik ilminin son dönemlerde bulduğu şu gerçeğe de işaret etmektedir: Et ve kemik hücreleri birbirinden tamamen farklı olmakta ve ana karnındaki ceninde kemik hücreleri et hücrelerinden önce oluşmaktadır. Kemik oluşumu

⁹⁰ Şeftalioğlu, Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi, 131.

⁹¹ Moore - Persaud, İnsan Embriyolojisi, 94-100.

⁹² İsfahânî, “azm”, 1022.

⁹³ el-Bakara 2/259; el-En'âm 6/146; el-İsrâ 17/49, 97; Meryem 19/4; el-Mü'minûn 23/14, 35, 82; Yâsîn 36/78; es-Sâffât 37/16, 53; el-Vakı'a 56/47; el-Kıyâme 75/3; en-Nâzi'ât 79/11.

⁹⁴ İsfahânî, “lahm”, 1323.

⁹⁵ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115; el-Hucurât 49/12; et-Tûr 52/22; el-Vakı'a 56/21.

⁹⁶ el-Bakara 2/259; en-Nahl 16/14; el-Mü'minûn 23/14; el-Fâtır 35/12.

⁹⁷ el-Hac 22/37.

⁹⁸ el-Bakara 2/259.

⁹⁹ el-Mü'minûn 23/14.

¹⁰⁰ Şerif, min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 60.

¹⁰¹ el-Mü'minûn 23/14.

tamamlandıktan ve ceninin kemik iskeleti bütünüyle belirdikten sonra ancak et hücrelerinin teşekkülü başlamaktadır.¹⁰²

Kemik ve etin bu aşamada yaratıldığını Hz. Peygamber'in şu hadisi de teyit etmektedir:

“Nutfenin İZDA MR ̄ BAlNŪṬṬFA ̄ İNŪNAN WAZŪBŪN LŪLE BĒṬ ALLH İLĪHA MLKA FSVŌR HA, WĀḤLQ SMĒHA WİBṢR HA WĀJLDA HA WALḤMA WĒḤAMA” Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçince Allah ona bir melek gönderir. Melek ona şekil verir. Kulağını, gözünü, derisini, etini ve kemiklerini yaratır.”¹⁰³

Bu aşamada embriyoya insan şeklini veren kıkırdak iskeleti ve kemikleşme süreci başlamaktadır. Daha sonra kemikler adalelerle kaplanmakta ve adaleler de birbirine sinirlerle bağlanmaktadır. Yedinci haftanın başından itibaren de baş gövdeden ayrılmaya, vücut belirginleşmeye ve sertleşmeye başlamaktadır.¹⁰⁴

Vücut kemikleri kıkırdaksı ve zarımsı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Vücuttaki kemiklerin çoğu kıkırdaksıdır. Kol, bacak ve omurların tamamı ile kafatasını oluşturan kemiklerin bir kısmı da kıkırdaksıdır. Ceninin kol ve bacakları erken bir dönemde büyümeye başlamaktadır. Üçüncü haftada iki üstte, iki altta olmak üzere dört kabartı belirlemektedir. Bu kabartılardan önce kıkırdak sonra da sinirler ve kan oluşmaktadır. Altıncı haftada üst kabartıda iki yerde daralma görülmektedir. Bunlardan biri dirseğin, diğeri de bileğin yerini belirlemektedir. Diz ve ayakların yeri ise yedinci haftada seçilmeye başlamaktadır. Böylece altıncı haftanın sonlarında üst tarafta pazı, önkol ve elin; yedinci haftanın sonlarında da alt tarafta uyluk, bacak ve ayağın yerleri belirlenmiş olmaktadır. Kıkırdak dokudan oluşan kol ve bacak kemiklerinin üzeri adalelerle kaplanmaktadır. Adaleler de birbirine sinirlerle bağlanmakta ve üçüncü ayda cenin normal şeklini almaktadır. Bu da hem gövde de hem de gövdenin alt ve üst tarafında kasılma, büzülme ve içe dönmelerle olmaktadır.¹⁰⁵

Böylece embriyonun ilk aşaması olan nutfeden rahim duvarına asılan alakaya; alakadan çeşitli şekillere giren mudğaya; mudğadan iskeleti mükemmel bir şekilde tamamlanan kemiklere; kemikleri kaplayan kaslara, damarlara, sinirlere ve etlere; sonra göz ve kulakların oluşumuna, beyin, omurilik ile sinirlerin teşekkülüne, akciğer, karaciğer ve kalbin oluşumuna; daha sonra da vücuda kuvvet veren, beden hareket etmesini sağlayan diğerk kemik ve kaslara kadar insan bedeninin yaratılış aşamaları tamamlanmış olmaktadır.¹⁰⁶

Sonuç

İnsan hayatını her açıdan kuşatan Kur'ân'ın anlaşılması için birçok yöntem ve üslup kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri kevnî âyetleri pozitif bilimlerin verileriyle tefsir etmeye çalışan bilimsel tefsir yöntemidir. İlk dönemlerden çağımıza kadar gelişimini devam ettiren bu yöntemde kevnî âyetler, her dönemde ilmî birikim ve kültürel seviye çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yöntem özellikle Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, eşsiz bir tek ilâh olduğuna, kudretinin yüceliğine işaret eden, astronomi, jeoloji, tıp, biyoloji, fizik, matematik ve embriyoloji gibi bilimlerle ilgili âyetlerden örnekler vererek insanları tefekkür etmeye ve akıllarını kullanmaya davet etmektedir.

Kur'ân'da birçok bilimsel hakikatle ilgili bilgi olmakla birlikte bu bilgiler, nüzül döneminde yaşayan insanların anlayış düzeyine ve kültür seviyelerine göre aktarılmaktadır. Ancak bu durum, Kur'ân'daki bu bilgilerin her çağa hitap etmediği ve her çağda farklı

¹⁰² Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/2459; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 118-121; Abdurrahmân Sa'd es-Sabyuddîn, *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitâbi ve's-Sünneti* (Beyrut: Dârul-Ma'rife. 2008), 249

¹⁰³ Müslim, *Sahihu Müslim*, “Bâbu Keyfiyeti'l-Halkı'l-Âdemiyî fi Batni Ümmihî”, 4.

¹⁰⁴ Sabyuddîn, *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, 249.

¹⁰⁵ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 118-121.

¹⁰⁶ Sabyuddîn, *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, 249; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 118-121.

yorumlanamayacağı anlamına gelmemektedir. Zira Kur'ân'daki bilimsel hakikatler bir kristale benzemekte ve hangi tarafından bakılırsa, bir yönüyle değişik mana ya da yeni bir buluşa işaret ettiği görülebilmektedir. İnsan veya evrenle ilgili her bir bilimsel âyetin, her çağa bakan bir yüzü ve yönü bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle bu tür âyetlerin nüzûl döneminde yaşayan insanlara bakan yönü ve yüzü olduğu gibi, çağımızda yaşayan insana bakan yüzü ve yönü de bulunmaktadır. Bu üslûbundan dolayıdır ki Kur'ân'ın tefsiri, içinde bulunduğu çağın bilimsel hareketlerinden etkilenmekte ve asrındaki bilimsel teorileri ve görüşleri yansıtmaktadır.

Kur'ân'daki bilimsel hakikatlerden biri embriyonun geçirdiği aşamalarıdır. Kur'ân, embriyoloji ile ilgili âyetlerde kimi zaman net ve ayrıntılı açıklamalarda bulunmakta, kimi zaman da konuyu ayrıntıya girmeden kendi temel prensipleri içerisinde meseleyi ele almaktadır. Kur'ân, bir embriyoloji kitabı olmadığı için onda bu alana ait bütün ayrıntılar bulunmamaktadır. Çünkü Kur'ân'ın genel prensibi, insanları tefekküre, tedebbüre ve araştırmaya teşvik etmektir. Zira zamanla diğer pozitif bilimler gibi embriyoloji ilmi de gelişebilmekte ve hatta değişebilmektedir. Kur'ân'ın temel hüküm ve prensipleri ise kesin olup, zaman ve mekâna göre değişmemektedir.

Üremenin karmaşık mekanizmasını kavrayabilmek için, insanın anatomi, fizyoloji, embriyoloji ve jinekoloji gibi temel bilimlerini bilmesi gerekmektedir. Üreme ile ilgili yazılmış eski eserlerin genelinde, birtakım yanlış telâkkiler bulunmaktadır. Orta çağda ve yakın bir zamana kadar bile bu konu bir yığın efsane ve hurafelere boğulmuş bulunuyordu. Kur'ân'da ise okuyucu nazarında yanlışlık içeren en küçük bir ifade bile bulunmamaktadır. Zira Kur'ân'da embriyo aşamaları olan nutfeden alakaya; alakadan çeşitli şekillere giren mudğaya; mudğadan iskeletin temelini meydana getiren kemiklere; kemikleri kaplayan kaslara, gözlerin ve kulakların aşamalarına; beyin, omurilik, sinir ve eklem teşekkülüne kadar bedenini yaratılış devrelerine ait malumat bulunmaktadır. Ayrıca onda genel olarak insanlar tarafından her şey kolayca anlaşılabilen ve ileride keşfedilecek bilgilere uygun olarak ifade edilmektedir.

Kur'ân'da tasvir edilen ceninin gelişme aşamaları, modern embriyolojiye tamamen uymakta ve çağdaş bilimin tenkit edebileceği hiçbir ifade bulunmamaktadır. Çağımızda modern embriyolojinin ulaşmaya çalıştığı bu gerçekleri, Kur'ân-ı Kerîm çağlar öncesinden haber vermiştir. Bu durum, Kur'ân'ın Yüce Allah'ın eşsiz kelamı olduğunu göstermekte ve Yüce Rabbimizin, kâinatın her noktasında olduğu gibi, yaratılışımızın ilk aşamaları olan nutfe, alaka, mudğa, et ve kemik aşamalarında da olağanüstü tasarımını gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

- Abbûd, Latîf Ahmed. *el-Beyân fi İ'câzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân*. Suriye: Dâru'l-İslâh, 2008.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî.
- Ahmed b. İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb. el-Arnaût vd. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 6 cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Bâr, Muhammed Ali. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*. çev. Abdülvehap Öztürk. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Begâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-Tenzil*. 8 cilt. Riyad: Dâr Tayyibe, 1997.
- Bucaille, Maurice. *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*. çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Işık Yayınları, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. 6 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

- Doğan, Mehmet Zeki. *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı*. Van: Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- İbn Abbâs, Abdullah. *Tenvir'ul Mıkbâs min Tefsir-i İbnil-'Abbâs*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebûbekr. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî, İbrâhim el-Atfîş. 20 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'ân*. 6 cilt. Kâhire: Dâruş-Şurûk, 1992.
- Merâğî, Mustafa. *Tefsiru'l-Merâğî*. 30 cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi, 1946.
- Moore, Keith Leon - Persaud, T. V. N. *İnsan Embriyolojisi*. çev. Ed. Mehmet Yıldırım, İmer Okar, Hakkı Dalçık. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 6. Basım. 2002.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhya-ı't-Türâsi'l-'Arabî.
- Neccâr, Zeğlûl. *Tefsiru'l-Âyâti'l-Keoniyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*. 4 cilt. Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Devliyye, 2008.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- Sabyuddîn, Abdurrahmân Sa'd. *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitabi ve's-Sünneti*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. 2008.
- Şeftalioğlu, Aysel. *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*. Ankara: Alp Ofset Yayınları, 4. Basım, 2003.
- Şerif, Adnan. *min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 5. Basım, 2001.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*. 40 cilt. Dâru'l-Hidaye.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akavîli fi Vucûhi't-Te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: 'Alemü'l Kütüb, 1407.